

DE ANSICHTKAART

Anne Berest

DE ANSICHTKAART

Het lot van de familie Rabinovitch

Vertaald uit het Frans door
Ghislaine van Drunen en Annelies Kin

Nieuw Amsterdam

Een van de vertalers ontving voor de vertaling van dit boek
een projectbeurs van Literatuur Vlaanderen

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt
door ondersteuning van Institut français en CNL

INSTITUT
FRANÇAIS NL

Oorspronkelijke titel *La carte postale*. Bernard Grasset, Parijs

© 2021 Éditions Grasset & Fasquelle

© 2023 Nederlandse vertaling Ghislaine van Drunen en Annelies Kin /

Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp bij Barbara

Omslagbeelden © familiearchief Anne Berest

Foto auteur © DR

NUR 302

ISBN 978 90 468 3004 8

www.nieuwamsterdam.nl

Mijn moeder stak haar eerste sigaret van de dag op, de lekkerste, die je longen schroeit als je pas wakker bent. Daarna ging ze naar buiten om de witte deken te bewonderen die over de hele wijk heen lag. 's Nachts was er minstens tien centimeter sneeuw gevallen.

Ze bleef lang buiten staan roken, ondanks de kou, om te genieten van de onwerkelijke sfeer in haar tuin. Ze vond het mooi, al dat niets, de weggevallen kleuren en lijnen.

Opeens hoorde ze een dof, door de sneeuw gesmoord geluid. De postbode had net de post op de grond laten vallen, aan de voet van de brievenbus. Mijn moeder keek goed uit waar ze stapte om niet uit te glijden op haar pantoffels en raapte de stapel op.

De sigaret tussen haar lippen verspreidde een grote rookwolk in de ijzige lucht, ze haastte zich naar binnen om haar verkleumde vingers op te warmen.

Ze liet de stapel enveloppen snel door haar vingers gaan. De gebruikelijke wenskaarten, het merendeel afkomstig van haar studenten op de universiteit, een gasrekening, wat reclamefolders. Er waren ook brieven voor mijn vader – collega's van het Nationaal Centrum voor Wetenschappelijk Onderzoek en zijn promovendi wensten hem een gelukkig nieuwjaar.

Tussen die voor begin januari zo weinig bijzondere post was hij daar ineens. De ansichtkaart. Hij zat onopvallend tussen de andere enveloppen, alsof het niets was, alsof hij zich had verstoep om onopgemerkt te blijven.

Wat mijn moeder onmiddellijk intrigeerde, was het handschrift: vreemd en onbeholpen, een handschrift dat ze nooit eerder had gezien. Daarna las ze de vier voornamen die onder elkaar waren geschreven, als een lijst.

Ephraïm

Emma

Noémie

Jacques

Dit waren de namen van haar grootouders van moederskant, van haar oom en haar tante. Alle vier werden ze twee jaar voor haar geboorte gedeporteerd. Ze stierven in Auschwitz in 1942. En eenenzestig jaar later doken ze weer op in onze brievenbus. Op die maandag 6 januari 2003.

‘Wie heeft me in hemelsnaam zo iets afschuwelijks gestuurd?’ vroeg Lélia hardop.

De angst sloeg haar om het hart, alsof iemand haar bedreigde vanuit de krochten van een ver verleden. Haar handen begonnen te trillen.

‘Pierre, kijk eens wat ik tussen de post heb gevonden!’

Mijn vader pakte de ansichtkaart aan en bracht hem naar zijn gezicht om hem beter te bekijken, maar er stond geen handtekening op, geen uitleg.

Niets. Alleen die voornamen.

Bij mijn ouders raaptten we in die tijd de post van de grond, als rijpe vruchten die van de boom zijn gevallen – onze brievenbus was in de loop der jaren zo oud geworden dat alles erdoorheen viel, het was net een vergiet, maar we waren eraan gehecht. Het kwam bij niemand op hem te vervangen. Dat was niet hoe wij in onze familie problemen aanpakten, bij ons thuis konden voorwerpen op evenveel respect rekenen als mensen.

Bij zware regen werden brieven kletsnat. Dan loste de inkt op en werden de woorden voor eeuwig onleesbaar. Het ergst waren de ansichtkaarten, dun gekleed als jonge meisjes die in de winter zonder jas, met blote armen rondlopen.

Als de afzender van de ansichtkaart een vulpen had gebruikt om ons te schrijven was zijn boodschap verloren gegaan. Wist hij dat? De tekst was met een zwarte balpen geschreven.

De zondag daarop riep Lélia de hele familie bijeen: mijn vader, mijn zussen en ik. We zaten rond de tafel in de eetkamer en gaven elkaar de kaart door. Het bleef lang stil, wat bij ons niet gebruikelijk is, zeker niet tijdens de zondagse lunch. Bij ons thuis is er altijd wel iemand die hoognodig iets te vertellen heeft. Ditmaal wist niemand wat te denken van deze boodschap die uit het niets kwam.

Het was een doodgewone ansichtkaart voor toeristen, met een foto van de Opéra Garnier, zoals er duizenden in ijzeren kaartenrekken staan bij tabakswinkels door heel Parijs.

‘Waarom de Opéra Garnier?’ vroeg mijn moeder.

Niemand wist het.

‘De stempel is van het postkantoor bij het Louvre.’

‘Denk je dat we daar kunnen gaan informeren?’

‘Dat is het grootste postkantoor van Parijs. Het is reusachtig. Daar zou ik niet te veel van verwachten...’

‘Zou dat opzet zijn?’

‘Ja, de meeste anonieme brieven worden vanaf het postkantoor bij het Louvre verstuurd.’

‘Het is geen recente kaart, hij is minstens tien jaar oud,’ merkte ik op.

Mijn vader hield de ansichtkaart in het licht. Hij bekeek hem een paar seconden zeer nauwkeurig en concludeerde dat de foto inderdaad uit de jaren negentig dateerde. Het kleurgebruik van het drukwerk, met die diepe magentatonen, en het feit dat er geen reclamezuilen rondom de Opéra Garnier stonden, bevestigden mijn eerste indruk.

‘Ik zou zelfs zeggen begin jaren negentig,’ zei mijn vader.

‘Waarom denk je dat?’ vroeg mijn moeder.

‘Omdat de groen-witte SC10-bussen zoals je die op de achtergrond ziet, in 1996 zijn vervangen door het RP312-model. Met een platform. En een motor achterin.’

Niemand verbaasde zich erover dat mijn vader alles wist over de geschiedenis van de Parijse bussen. Hij had nog nooit een auto bestuurd – en al helemaal geen bus – maar door zijn werk als onderzoeker was hij getraind om over de meest uiteenlopende, specifieke onderwerpen een ongelooflijke hoeveelheid details te kennen. Mijn vader heeft een installatie op zijn naam staan die de invloed van de maan op de getijden uitrekent en mijn moeder heeft voor Chomsky verhandelingen over generatieve grammatica vertaald. Samen hebben ze dus oneindig veel kennis, die meestal volkomen nutteloos is in het dagelijks leven. Behalve heel af en toe, zoals op die dag.

‘Waarom zou je een kaart schrijven en tien jaar wachten om hem te versturen?’

Mijn ouders bleven zich van alles afvragen. Mij kon die ansichtkaart niets schelen, maar de lijst met voornamen hield me wel bezig. Deze mensen waren mijn voorouders en ik wist helemaal niets van hen. Ik kende de landen niet waar ze doorheen waren gereisd, wist niet welke beroepen ze hadden uitgeoefend en hoe oud ze waren toen ze werden vermoord. Als iemand mij foto's van hen had laten zien, had ik hen te midden van onbekenden niet herkend. Ik schaamde me daarvoor.

Na de lunch stopten mijn ouders de kaart in een la, en we hebben het er nooit meer over gehad. Ik was vierentwintig jaar en had mijn eigen leven te leven, andere verhalen te schrijven. Ik wiste de herinnering aan de ansichtkaart uit mijn geheugen, al vergat ik het voornemen niet ooit mijn moeder uit te horen over onze familiegeschiedenis. Maar de jaren vlogen voorbij en ik nam er nooit de tijd voor.

Totdat ik tien jaar later op het punt stond te bevallen.

De ontsluiting was voortijdig begonnen. Ik moest blijven liggen om te zorgen dat de baby niet te vroeg zou komen. Mijn ouders boden me aan een paar dagen bij hen te logeren, zodat ik kon rusten. Tijdens het wachten dacht ik aan mijn moeder, mijn grootmoeder, aan de lange lijn van vrouwen die vóór mij een kind ter wereld hadden gebracht. Op dat moment wilde ik dolgraag het verhaal van mijn voorouders horen.

Lélia nam me mee naar de duistere kamer waar ze het gros van haar tijd doorbracht. Haar studeerkamer, die me altijd aan een warme buik deed denken, was van vloer tot plafond volgestapeld met boeken en ordners. De ruimte baadde in het winterse licht dat die dag over de voorstad van Parijs viel, en er hing een dikke sigarettenwalm. Ik ging zitten bij de boekenkast, vol tijdloze voorwerpen, herinneringen bedolven onder een laagje as en stof. Mijn moeder koos een zwart gespikkelde archiefdoos uit een twintigtal identieke exemplaren. Als tiener wist ik dat deze dozen op de boekenplanken sporen bevatten van onze sombere familiegeschiedenis, ze deden me denken aan kleine doodskisten.

Mijn moeder pakte pen en papier – net als alle gepensioneerde docenten blijft ze onder alle omstandigheden lerares, zelfs in de manier waarop ze het moederschap invult. Lélia was erg geliefd bij haar studenten op de universiteit van Saint-Denis. In de gezegende tijd dat ze terwijl ze taalkunde gaf nog in de klas kon roken, deed ze iets wat haar leerlingen fascineerde: ze slaagde erin de as van haar sigaret volledig op te laten branden zonder dat die ooit op de grond viel, zodat zich boven haar vingers een grijze cilinder vormde. Een asbak had ze niet nodig, ze legde de opgerookte sigaret zo op haar bureau voordat ze de volgende aanstak. Een hoogstandje dat ontzag inboezemde.

‘Ik waarschuw je,’ zei mijn moeder, ‘je zult geen simpele geschiedenis te horen krijgen. Sommige feiten lijken vanzelfsprekend, maar je mag zelf inschatten in hoeverre mijn persoonlijke theorieën uiteindelijk tot deze reconstructie hebben geleid – nieuwe documenten zouden mijn

theorieën trouwens ingrijpend kunnen aanvullen of veranderen. Uiteraard.’

‘Mama,’ zei ik, ‘ik denk niet dat sigarettenrook goed is voor de hersenen van de baby.’

‘Ach, hou toch op. Ik rookte tijdens mijn drie zwangerschappen een pakje per dag en ik geloof niet dat ik drie debielen op de wereld heb gezet.’

Om dat antwoord moest ik lachen. Lélia maakte van de gelegenheid gebruik om nog een sigaret op te steken, en te beginnen aan haar verhaal over de levens van Ephraïm, Emma, Noémie en Jacques – de vier namen op de ansichtkaart.

BOEK I

Beloofde Landen

‘Net als in Russische romans begint het allemaal met een verboden liefdesgeschiedenis,’ zei mijn moeder. ‘Ephraïm Rabinovitch hield van Anna Gavronsky, maar haar moeder, Liba Gavronsky geboren Yankelevitch, was een volle nicht van hem. En hun hartstocht zinde de familie Gavronsky niet...’

Lélia keek me aan en zag best dat ik niets van haar uitleg begreep. Ze klemde haar sigaret in haar mondhoek en dook in haar archief, met half dichtgeknepen ogen vanwege de rook.

‘Hier, ik zal je deze brief voorlezen, dan begrijp je het dadelijk beter... Hij is in 1918 in Moskou geschreven door Ephraïms oudere zus.’

Liefste Vera,

Mijn ouders raken telkens weer in de problemen. Wist je van die relatie tussen Ephraïm en onze nicht Anyuta? Zo niet, dan zal ik het je vertellen, maar het moet strikt vertrouwelijk blijven, hoewel een aantal familieleden er schijnbaar al van afweet. In een notendop: Anyuta en onze Fedja (die eergisteren vierentwintig is geworden) zijn verliefd op elkaar. Onze ouders hebben er zwaar onder geleden, ze waren radeloos. Tante weet van niets, ik moet er niet aan denken dat ze erachter komt. Ze lopen haar telkens tegen het lijf en maken zich grote zorgen. Onze Ephraïm houdt echt van Anyuta. Al betwijfel ik eerlijk gezegd of haar gevoelens even oprecht zijn. Tot zover het nieuws van thuis. Soms heb ik schoon genoeg van dit gedoe. Nou, lieverd, ik moet stoppen met schrijven. Ik ga mijn brief zelf posten, dan ben ik er zeker van dat hij weg is...

Veel liefs, Sara

‘Als ik het goed begrijp, werd Ephraïm gedwongen zijn eerste liefde op te geven?’

‘En daarom werd er snel een andere verloofde voor hem gezocht. Dat was dus Emma Wolf.’

‘De tweede naam op de ansichtkaart...’

‘Precies.’

‘Was zij ook verre familie?’

‘Nee, hoor. Emma kwam uit Lodz. Haar vader was Maurice Wolf, een vooraanstaand industrieel die meerdere textiel fabrieken bezat, en haar moeder heette Rebecca Trotski. Maar ze had niets te maken met de revolutionair.’

‘Maar hoe hebben Ephraïm en Emma elkaar ontmoet? Lodz ligt minstens duizend kilometer van Moskou.’

‘O, veel meer dan duizend! Of hun families hebben een beroep gedaan op de *sjadchen*, de koppelaarster van de synagoge, of Ephraïms ouders waren de *kest-eltern* van Emma.’

‘De wat?’

‘De *kest-eltern*. Dat is Jiddisch. Hoe leg ik je dat uit... Herinner je je de Inuktitut-taal nog?’

Toen ik klein was, had Lélia me geleerd dat de Inuit tweeënvijftig woorden voor sneeuw hebben. Ze zeggen *qanik* voor vallende sneeuw, *aput* voor gevallen sneeuw, en *aniuk* voor sneeuw die ze smelten om ervan te drinken...

‘Nou, in het Jiddisch bestaan er meerdere woorden voor familie,’ vervolgde mijn moeder. ‘Ze hebben een woord voor de echte “familie”, een ander voor “schoonfamilie” en nog een ander voor “mensen die ze als familie beschouwen”, ook al zijn ze geen bloedverwanten. En er bestaat ook een haast onvertaalbare term die iets als “pleeggezin” betekent: *di kest-eltern*, wat je zou kunnen vertalen als “de uitnodigende familie”. Want als ouders hun kind ver weg stuurden om te gaan studeren, was het gebruikelijk dat ze een gezin zochten waar hij of zij kost en inwoning kreeg.’

‘De Rabinovitchen waren dus de *kest-eltern* van Emma.’

‘Juist... Maar maak je niet druk, straks begrijp je het wel...’

Al op heel jonge leeftijd breekt Ephraïm Rabinovitch met het geloof van zijn ouders. Als tiener wordt hij lid van de Sociaal-Revolutionaire Partij, en zegt hij tegen zijn ouders dat hij niet in God gelooft. Om te provoceren doet hij alles wat Joden niet mogen doen op Jom Kipoer: roken, zich scheren, drinken en eten.

In 1919 is Ephraïm vijfentwintig. Het is een slanke, moderne jongeman met verfijnde trekken. Als zijn huid en snor minder donker waren ge-

weest, kon je hem voor een echte Rus houden. Deze briljante ingenieur is net afgestudeerd aan de universiteit, hij heeft de numerus clausus kunnen omzeilen waardoor slechts drie procent van de studenten voor de opleiding Joods mocht zijn. Hij wil meewerken aan het grote avontuur van de vooruitgang en koestert hoge ambities voor zijn land en zijn volk, het Russische volk, dat hij wil begeleiden in de Revolutie.

Voor Ephraïm betekent Joods zijn niets. Hij noemt zichzelf in de eerste plaats een socialist. In Moskou leeft hij trouwens als een rasechte Moskoviet. Hij stemt toe om in de synagoge te trouwen, maar alleen omdat het belangrijk is voor zijn toekomstige echtgenote. Hij waarschuwt Emma echter: 'Wij gaan niet leven als gelovigen.'

De Joodse traditie wil dat de bruidegom aan het einde van de trouwplechtigheid met zijn rechtervoet een glas breekt. Dat gebaar herinnert aan de vernieling van de tempel in Jeruzalem. Daarna mag de bruidegom een wens doen. Ephraïm wenst dat de herinnering aan zijn nicht Anyuta voorgoed wordt uitgewist. Maar wanneer hij de glasscherven ziet liggen, verspreid over de vloer, voelt het alsof zijn hart in duizend stukjes is gebroken.

Die vrijdag 18 april 1919 vertrekt het pasgetrouwde koppel vanuit Moskou naar de datsja van Nachman en Esther Rabinovitch, Ephraïms ouders, vijftig kilometer buiten de hoofdstad. Omdat zijn vader er sterk op aandrong en omdat zijn vrouw zwanger is, heeft Ephraïm ditmaal ingestemd om Pesach te komen vieren, het Joodse paasfeest. Het is een mooie gelegenheid om zijn broers en zussen het nieuws te vertellen.

‘Was Emma in verwachting van Myriam?’

‘Dat klopt, van je grootmoeder...’

Onderweg vertelt Ephraïm aan zijn vrouw dat Pesach altijd zijn favoriete feest was. Als kind hield hij van de mysterieuze sfeer die ervan uitging, van de bittere kruiden, van het zoute water en de appels met honing die op een schaal midden op tafel worden neergezet. Hij vond het heerlijk zijn vader te horen uitleggen dat de zoete smaak van de appels de Joden eraan moest herinneren voorspoed te wantrouwen.

‘In Egypte,’ benadrukte Nachman, ‘waren de Joden slaven, dat wil zeggen: ze kregen kost en inwoning. Ze hadden een dak boven hun hoofd en eten. Snap je? Maar vrijheid is onzeker. Daar moet voor geleden worden. Het zoute water dat we voor de seidermaaltijd op tafel zetten staat symbool voor de tranen van hen die zich van hun ketens ontdoen. En die bittere kruiden herinneren ons eraan dat je per definitie pijn moet lijden om een vrij mens te zijn. Mijn zoon, luister goed, zodra je de honing op je lippen voelt, moet je je afvragen: van wat of wie ben ik de slaaf?’

Ephraïm weet dat zijn revolutionaire ziel toen is geboren, terwijl zijn vader vertelde.

Als hij die avond bij zijn ouders aankomt haast Ephraïm zich naar de keuken om de typische, flauwe geur van de matses op te snuiven, het ongezuurde platbrood dat Katerina, de oude kokkin, heeft gebakken.

Ontroerd pakt hij haar gerimpelde hand om hem op de buik van zijn jonge vrouw te leggen.

‘Kijk eens aan,’ zegt Nachman, die het tafereel aanschouwt, tegen zijn vrouw, ‘onze zoon is zo trots als een kastanjeboom die bij elke passant met zijn vruchten pronkt.’

Ephraïms ouders hebben alle neven en nichten Rabinovitch van Nachmans kant uitgenodigd en alle neven en nichten Frant van Esthers kant. ‘Waarom zoveel mensen?’ Ephraïm weegt een zilveren mes op de hand. Het glanst van het urenlange oppoetsen met as uit de haard.

‘Hebben ze ook de Gavronsky’s uitgenodigd?’ vraagt hij ongerust aan zijn jongere zus Bella.

‘Nee,’ antwoordt ze, zonder te verklappen dat beide families het zo met elkaar hebben afgesproken om een ontmoeting tussen nicht Anyuta en Emma te vermijden.

‘Maar waarom hebben ze dit jaar zoveel neven en nichten laten komen? Hebben ze ons iets te vertellen?’ vervolgt Ephraïm. Hij steekt een sigaret op om zijn verwarring te verbergen.

‘Ja, maar stel me geen vragen verder. Ik mag er niet over praten voor het eten.’

Het is traditie dat de patriarch tijdens de seidermaaltijd hardop de *hagada* voorleest, het verhaal van de door Mozes geleide uittocht van het Hebreeuwse volk uit Egypte. Na de gebeden tikt Nachman met de platte zijde van zijn mes tegen zijn glas.

‘Ik wil vanavond,’ zegt hij tot de hele tafel, ‘de laatste woorden uit de hagada benadrukken: “Herbouw Jeruzalem, de heilige stad, spoedig, in onze dagen, en breng ons erheen”, omdat het als familiehoofd mijn taak is jullie te waarschuwen.’

‘Ons waarvoor te waarschuwen, papa?’

‘Dat het tijd is om te vertrekken. We moeten allemaal het land verlaten. Zo snel mogelijk.’

‘Vertrekken?’ vragen zijn zoons.

Nachman sluit zijn ogen. Hoe kan hij zijn kinderen overtuigen? Hoe vindt hij de juiste woorden? Het is alsof er een bittere geur in de lucht hangt, alsof een koude wind de naderende vorst aankondigt, het is onzichtbaar, bijna niets, en toch is het er. Het is eerst teruggekomen in zijn nachtmerries, waarin zijn jeugdherinneringen opdoken, van toen hij

samen met de andere kinderen op kerstavond soms achter het huis werd verstopt, omdat beschonken mannen het volk dat Christus had gedood kwamen straffen. Ze kwamen de huizen binnen om vrouwen te verkrachten en mannen te vermoorden.

Dat geweld nam af toen tsaar Alexander III met de zogenoemde meiwetten het antisemitisme van de Staat bekrachtigde en de Joden het merendeel van hun vrijheden verloren. Nachman was een jonge man toen alles verboden werd voor Joden. Verboden om naar de universiteit te gaan, verboden van de ene regio naar de andere te reizen, verboden om je kinderen christelijke namen te geven, verboden toneel te spelen. Deze vernederende maatregelen waren bij het volk in de smaak gevallen en zo'n dertig jaar lang had er minder bloed gevloeid. Daardoor hadden Nachmans kinderen die angst voor kerstavond niet gekend, wanneer de massa moordlustig van tafel gaat.

Maar sinds enkele jaren rook Nachman de geur van zwavel en verrotting weer om zich heen. De Zwarte Honderden, een monarchistische, extreemrechtse groep onder leiding van Vladimir Poerisjkevitsj, organiseerden zich in het geheim. Deze oud-hoveling van de tsaar hield er allerlei theorieën over een Joods complot op na. Hij wachtte tot de tijd rijp was om opnieuw zijn entree te maken. En Nachman geloofde niet dat die gloednieuwe Revolutie, die door zijn kinderen werd geleid, de oude haat zou verdrijven.

'Ja. Vertrekken. Lieve kinderen, luister goed,' zei Nachman kalm, 'es'shtinkt shlekht drek – er is stront aan de knikker.'

Zodra hij deze woorden heeft uitgesproken verstomt het gekletter van vorken op borden, de herrie van de kinderen bedaart, het wordt stil. Nachman kan eindelijk praten.

'Jullie zijn bijna allemaal pasgetrouwde stellen. Ephraïm, jij wordt binnenkort voor het eerst vader. Jullie zijn bevlogen en moedig – jullie leven ligt voor je. Dit is het moment om jullie koffers te pakken.'

Nachman draait zich naar zijn vrouw toe, met haar hand in de zijne. 'Esther en ik hebben besloten naar Palestina te vertrekken. We hebben een stuk grond gekocht in de buurt van Haifa. We gaan sinaasappels kweken. Kom met ons mee. En dan koop ik daar ook grond voor jullie.'

'Maar Nachman, ga je echt in het land van Israël wonen?'

Nooit hadden de Rabinovitch-kinderen zich zoiets kunnen voorstellen. Voor de Revolutie was hun vader lid van de Eerste Winkeliersgilde, zodat hij een van de weinige Joden was die zich vrij konden verplaatsen

door het land. Het was een ongekend privilege voor Nachman om in Rusland te kunnen leven als een Rus. Hij had een mooie positie in de maatschappij verworven, en nu was hij bereid die op te geven en aan de andere kant van de wereld te gaan wonen, in een woestijnachtig land met een onherbergzaam klimaat, om er sinaasappels te kweken? Wat een belachelijk idee! Hij kon niet eens een peer schillen zonder hulp van de kokkin.

Nachman pakt een klein potlood en bevochtigt het met zijn lippen. Hij kijkt naar zijn nakomelingen en vervolgt: 'Goed. Ik ga de tafel rond. En ik eis van elk van jullie, hoor je, elk van jullie, dat je me een bestemming geeft. Ik zal voor iedereen bootkaartjes kopen. Jullie verlaten dit land in de komende drie maanden, begrepen? Bella, ik begin bij jou, dat is makkelijk, jij gaat met ons mee. Dus ik noteer: Bella, Haifa, Palestina. Ephraïm?'

'Ik wacht tot mijn broers zich uitspreken,' antwoordt Ephraïm.

'Ik zie mezelf wel in Parijs,' zegt Emmanuel, de benjamin van de bende, nonchalant op zijn stoel heen en weer wippend.

'Mijd Parijs, Berlijn en Praag,' antwoordt Nachman serieus. 'In die steden zijn de goede posities al generaties lang bezet. Daar zul je geen plaats meer vinden om je te vestigen. Je zult er te slim worden bevonden, of juist niet slim genoeg.'

'Ik maak me geen zorgen, ik heb al een verloofde die daar op me wacht,' antwoordt Emmanuel, om alle lachers op zijn hand te krijgen.

'Mijn arme zoon,' zegt Nachman geërgerd, 'je zult het leven van een varken leiden. Stompzinnig en kort.'

'Ik sterf liever in Parijs dan in het gat van de wereld, papa!'

'Ooo.' Nachman schudt zijn hand dreigend voor zijn gezicht en zegt: '*Yeder nar iz klug un komish far zikh*: elke idioot vindt zichzelf intelligent. Ik maak helemaal geen grapjes.' Zuchtend voegt hij eraan toe: 'Kom op. Als jullie me niet willen volgen, probeer het dan in Amerika, dat is ook goed.'

Cowboys en indianen. Amerika. Nee dank je, denken de Rabinovitch-kinderen. De landschappen zeggen hen niets. Van Palestina weten ze tenminste hoe het eruitziet, het staat in de Bijbel: een hoop stenen.

'Moet je dit zien,' zegt Nachman tegen zijn vrouw. 'Ze lijken wel een stel blinde vinken! Denk even na! In Europa zullen jullie niets vinden. Niets. Niets goeds. Maar in Amerika of Palestina zullen jullie makkelijk werk vinden!'

‘Papa, jij maakt je altijd zorgen om niets. Het ergste wat je hier kan overkomen is dat je kleermaker socialist wordt!’

En inderdaad, als je Nachman en Esther zo naast elkaar ziet zitten, als twee taartjes in de etalage van de banketbakker, is het moeilijk je hen voor te stellen als boeren in de nieuwe wereld. Ze zitten kaarsrecht, zijn tot in de puntjes verzorgd. Esther is nog koket, ondanks haar witte haar dat ze in een lage knot draagt. Ze houdt van parelkettingen en cameeën. Nachman draagt altijd driedelige kostuums van de beste Franse kleermakers van Moskou. Zijn baard is sneeuwwit en de enige frivoliteiten die hij zichzelf toestaat, zijn gestipte dassen met bijpassend pochet.

Getergd door het gedrag van zijn kinderen gaat Nachman van tafel. Zijn gezwollen halsslagader staat op het punt te knappen en Esthers mooie tafelkleed te bespatten. Hij moet gaan liggen om zijn op hol geslagen hart te kalmeren. Voordat hij de deur van de eetkamer sluit, vraagt Nachman iedereen om goed na te denken, voordat hij besluit met: ‘Knoop dit in jullie oren: op een dag willen ze ons allemaal dood zien.’

Na dit dramatische vertrek worden de gesprekken aan tafel weer vrolijk hervat, tot diep in de nacht. Emma gaat achter de piano zitten, ze schuift de kruk iets naar achteren vanwege haar buik. De jonge vrouw heeft een diploma van het prestigieuze nationale conservatorium. Eigenlijk had ze natuurkundige willen worden. Maar dat kon niet vanwege de numerus clausus. Ze hoopt met heel haar hart dat het kind dat ze draagt in een wereld zal leven waarin het de studie van zijn keuze zal kunnen volgen.

Gesust door de muziekstukken die zijn vrouw in de zitkamer speelt, zit Ephraïm bij de haard over politiek te praten met zijn broers en zussen. Het is een heerlijke avond, het gezelschap wordt hechter en lacht vriendelijk om de oude patriarch. De Rabinovitchen beseffen niet dat dit hun laatste uren samen zijn.